

תוכן העניינים

7		פתח דבר
11	מהי הדרכה: דילמות, גישות ודגמים	תמר קרון

חלק ראשון: יעדים ותחומים של הדרכה

27	התפתחות זהותו של פסיכותרפיסט בחוג לפסיכותרפיה: מודל של אקלקטיות אינטגרטיבית	אבנר אליצור, רינה קרטש ונילי שפייזר
52	אבחון באמצעות מבחנים פסיכולוגיים: הארות הדרכה	חגית בנזימן
65	הדרכה בפסיכותרפיה של הילד והוריו	שפרה ארזי
95	הדרכה על טיפול קבוצתי	מרדכי בן-יקר
128	הדרכה במסגרת מוסדית לעומת הדרכה במסגרת חוץ-מוסדית	ברכה גאוני
141	הכשרה בגישה מערכתית: שילוב בין הדרכה לבין פיתוח ארגוני	יואל אליצור
164	הדרכה על טיפול דינמי קצר-מועד	גבי שפּלר

חלק שני: סוגיות בהדרכה

175	הדרכה על הדרכה	שמואל ארליך
183	תלת-שית: הממד הדיאלוגי ביחסי מטופל-מטפל-מדריך	תמר קרון

196	גורמים מבניים המשפיעים על מסירות מדריך	חנוך ירושלמי
206	שילוב דמיון מודרך ומטאפורות בתהליך ההדרכה: "האם צד שמאל יודע מה צד ימין רוצה?"	עמוס צור
229	הערכת מדריכים	חנוך ירושלמי
242		רשימת המשתתפים

פתח דבר

ספר זה מיועד לכל העוסקים בהדרכה של אנשי מקצוע בתחומי העזרה הנפשית: פסיכותרפיה, ייעוץ ועבודה סוציאלית. עקרונות ההדרכה המתוארים בפרקים שונים של ספר זה יכולים להיות מיושמים גם בתחומי החינוך וההוראה.

כאנשי מקצוע אחרים העוסקים בהדרכה הגענו גם אנו למסקנה שקיים פער בין חשיבות הנושא לבין מיעוטה של כתיבה מקצועית עליו. חלק ניכר מזמנו ומרצו של פסיכותרפיסט בכיר מוקדש לפעילויות הדרכה: הדרכות פרטניות, הדרכות קבוצתיות, סמינרים וייעוצים. נתינת הדרכה היא פעילות המוכרת ומוערכת כחשובה ומרכזית, ומהווה שלב מתקדם בהתפתחות המקצועית של פסיכותרפיסטים.

בישראל אף פותחה מערכת מובנית ומוסדרת של הסמכה בהדרכה בפסיכותרפיה. המסתמכים חייבים במשך תהליך הכשרתם בהדרכה-על-הדרכה ובפיקוח מדוקדק על התפתחותם כמדריכים. המערכת הישראלית להכשרת מדריכים מפותחת אף יותר ממערכות הכשרה במדינות אחרות במערב, כמו ארצות-הברית, לדוגמה.

זה זמן רב שמטפלים ומדריכים חשים בחסרונו של ספר מקיף בעברית המציג גישות וסוגיות שונות בהדרכה, ואשר נכתב על-ידי מחברים הפעילים בתחום המקצועי בישראל. בעקבות הצורך שעלה בעבודתנו בספר כזה, פנינו לאנשי מקצוע מרכזיים העוסקים בהדרכה במסגרות שונות בארץ, וביקשנו מהם להציג את מחשבותיהם והתנסותם במודלים שונים של הדרכה. הדגשנו את חשיבות השימוש בניסיון ובחוויה האישית, ובריבוי בדוגמאות והמחשות מן העבודה ההדרכתית. התוצאה היא ספר המכיל את האני מאמין המקצועי של המחברים, אשר נתנו בכתיבתם את הרהוריהם וניסיונם בגוון אישי מאוד.

היבט נוסף של הצורך בכתיבה מקצועית הדנה בהדרכה הוא בחינה ובדיקה של עקרונות ויישומים הדרכתיים בתוך המסגרת הרחבה של פסיכולוגיה ושימושיה. שאלות כגון: הישענותן של מתודות הדרכה על תיאוריות ודגמים קיימים, פיתוח מנגנוני הערכה והתפתחות מקצועית הן של מדריכים והן של מודרכים, והיכולת להציג שאלות תיאורטיות ומחקריות, מעסיקות את המדריכים בעבודתם.

הספר אינו מתיימר להקיף את כל השאלות הללו ואת כל תחומי ההדרכה. הוא מציג גישות שונות, ומגוון של התייחסויות להדרכה, אשר הבאתן תחת קורת גג אחת מאפשרת דיאלוג והפריה הדדית. יחד עם השונות שבין הגישות המוצגות בספר ימצא הקורא תפיסה בסיסית משותפת, המתבטאת בנקודות המפגש הבאות:

א. נתינת מקום להדרכה כתהליך אישי ומקצועי של גדילה והתפתחות.
ב. יצירת סביבה המאפשרת צמיחה של מטפלים ומעודדת חקירה, גילוי והתנסות בעבודה הטיפולית.

ג. יצירת מרחב המאפשר ביטוי לאישיותו הייחודית של המטפלה-המודרך, למציאת דרכו העצמית ולטיפוח היצירתיות בתהליך הטיפול.

ד. לקיחת אחריות מקצועית הן על המודרך והן על המטופל.

ה. הדגשה של יחסי הגומלין בין מדריך למודריך, במסגרת תפיסת העולם האופיינית לכל אחת מהגישות.

הספר פותח בפרק מבוא שכתבה תמר קרון, הסוקר בהרחבה גישות שונות להדרכה בפסיכותרפיה. הגישות ממוינות על שלושה צירים לפי התייחסויותיהן השונות לדילמות מרכזיות בפסיכותרפיה.

בגוף הספר שני חלקים.

החלק הראשון עניינו בתחומי הדרכה הכוללים אוכלוסיות מטופלים מסוימות או שיטות טיפוליות ייחודיות.

אבנר אליצור וחבריו מציגים מודל כולל של הכשרת מטפלים, ובודקים אותו באופן מחקרי. המודל הוא רב-תחומי, ומאפשר דיאלוג בין גישות שונות לטיפול. ממצאי המחקר, העוסקים בגורמי למידה שונים ובקשרים שביניהם, מחזקים את התפיסה שהשינוי והגדילה של מטפל הם תהליכים של גיבוש הזהות המקצועית תוך יחסי גומלין מתפתחים בין הגורמים הללו.

חגית בנזימן עוסקת בסוגיית ההדרכה על מבחנים פסיכולוגיים. היא מתארת את המפגש בין בודק לנבדק כמפגש בין-אישי, ודנה בבעיות שמעלה מפגש זה ובדרכים לפתרון. תהליך פענוח המבחן מתואר כתהליך יצירתי, אשר תפקיד המדריך הוא ללוותו ולעודדו.

הפרק העוסק בהדרכה בטיפול בילדים ובהוריהם נכתב על-ידי שפרה ארזי. בפרק זה דנה המחברת בבעיות כמו: העברה נגדית והזהדויות של מטפלים בילדים, יחס אמביוולנטי להורי הילדים המטופלים, התמודדות עם גבולות ובניית קשר ואמון עם הילדים בטיפול. בהדרכה ניתן מקום לפיתוח הטיפול באמצעות משחק ויצירה.

בפרק על הדרכה בטיפול קבוצתי, מאפיין מרדכי בן-יקר את מקומו של הטיפול הקבוצתי בחברה הרחבה, ובתוך מכלול הטיפולים הקיימים, ועורך הקבלה בין תהליכים בטיפול הקבוצתי ובהדרכה הקבוצתית. הפרק מקיף דילמות העולות בשלבי ההתפתחות של הנחיית קבוצות טיפוליות והדרכתיות.

פרק על ההדרכה במסגרת אשפוזית כתבה ברכה גאוני, ובו היא מאפיינת את הצרכים הייחודיים של מטפלים באנשים מאושפזים הסובלים מהפרעות נפשיות חמורות. כמו כן היא דנה בהדרכה על עבודה טיפולית במסגרת צוות רב-תחומי, כאשר המדריכים מתפקדים בעת ובעונה אחת גם כאנשי צוות בכירים במחלקה.

בפרק על הכשרת מטפלים בגישה מערכתית, מציג יואל אליצור מערכת מורכבת של מדריכים, מטפלים והמסגרת הטיפולית. ההשפעות ההדדיות בין חלקי המערכת מווייבות את המדריכים להתייחסות רב-ממדית בבואם להכשיר את המטפלים בגישה זו.

ההדרכה בטיפול קצר-מועד היא נושא הפרק שכתב גבי שפיר. המחבר מציג את הטיפול קצר-המועד כהשלמה והרחבה של הטיפול ארוך-הטווח, ומדגיש את הצורך בשינוי בהרגלים קודמים אצל מטפלים הלומדים גישה זו, ובהגמשת גישתם הטיפולית. אלה יאפשרו להם להתמודד עם הלחצים והדילמות המתעוררים בטיפול קצר-המועד.

חלקו השני של הספר כולל פרקים הדנים בסוגיית הדרכתיות מגוונות.

נושא ההדרכה-על-הדרכה מוצג על-ידי שמואל ארליך, תוך התייחסות להתפתחות המקצועית של המדריך כמוקד התהליך. הקשר בהדרכה-על-הדרכה מוצג על-ידי

המחבר כקשר המאפשר מערכת יחסים אישית וקולגיאלית, הנותנת מקום לתהליכי הפנמה והזדהות.

תמר קרון מתייחסת בפרק על הממד הדיאלוגי בהדרכה, למפגש הבין-אישי בין מדריך למודרך. לממד הדיאלוגי אין התייחסות בדרך כלל בכתובים על הדרכה, למרות משמעותו העמוקה בהזדהות ובהפנמה של המודרך עם דמות המדריך כמטפל. המחברת מבחינה בין 'תהליך מקביל' לבין 'דיאלוג' לאור הפילוסופיה הדיאלוגית של מרטין בובר.

בפרק העוסק במסירותו של המדריך לתפקידו, מציג חנוך ירושלמי מספר גורמים מבניים התורמים לכך. בפרק מתוארים התנאים בהם יכול המודרך להוות מקור לסיפוק צרכים רגשיים עבור המדריך, ואשר מאפשרים לו להתמסר ולהשקיע מעצמו בתהליך.

עמוס צור מציג שימוש במטאפורות ודמיון מודרך בתהליך ההדרכה, כדרך להשגת תובנה על קשיים ומחסומים בטיפול. בעזרת דוגמאות מפורטות מתאר המחבר פנייה לממדים רגשיים-דמיוניים של המודרך, על מנת לסייע לו לאתר מוקדים משמעותיים בתפקודו כמטפל.

הפרק האחרון של הספר מוקדש לנושא אשר כולנו מכירים בחשיבותו אך מעדיפים לא לעסוק בו, והוא הערכת המודרכים את מדריכיהם. חנוך ירושלמי מתאר שיטה להערכה מבוקרת של מדריכים על-ידי מודרכיהם, אשר הופעלה בשירות טיפולי ציבורי. מתוצאותיה של בדיקת ההערכה עולות המלצות לשימוש בהערכה פורמלית, אשר תאפשר למדריכים התבוננות וביקורת עצמית, ההכרחיות לפעילותם ההדרכתית.

סיומו של פתח דבר זה הוא הבעת תודה.

תודה והערכה למחברים על תרומותיהם העשירות, הכנות והמאירות עיניים. תודה להוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, אשר הוציאה לאור את הספר. ותודה לכל מודרכינו, אשר רצונם העז לגדול וללמוד הוא הכוח המניע בהתפתחותנו כמדריכים.

תמר קרון וחנוך ירושלמי

האוניברסיטה העברית בירושלים

הדרכה על טיפול קבוצתי

מאת

מרדכי בן-יקר

בבואנו לדון בנושא ההדרכה בטיפול קבוצתי, עלינו לתת את הדעת על נושאים אחדים: המסגרת התיאורטית שאליה שייך המדריך, הדרך שבה הוא תופס את תופעת הקבוצה, וכיצד הוא מבין את התהליך הקבוצתי, כאשר ברקע עומדות חוויותיו האישיות כמשתתף, כמטפל וכמדריך קבוצתי. בפרק זה אנסה להביא הצעות אחדות, ספקות רבים וסימני שאלה, שהתעוררו אצלי בשנים שבהן התנסיתי כמשתתף, כמטפל, כחוקר וכמדריך בתחום הטיפול הקבוצתי. ברצוני להבהיר תחילה, שרבים מהנושאים אותם אעלה בתחום ההדרכה על פסיכותרפיה קבוצתית, תקפים גם בתחום ההדרכה על פסיכותרפיה פרטנית. קיימת חפיפה בין השניים ובהתייחס לחפיפה זו אעלה את המשותף, בצד המיוחד לכל אחד משני תחומים אלה. למותר לציין כי לא ניתן לקבוע גבולות חדים בין שני התחומים (Grinberg, 1985).

המסגרת התיאורטית שעל-פיה מתפתחת העבודה הטיפולית, היא בעלת חשיבות רבה בכל סוגי ההדרכה. לכל מטפל השקפה תיאורטית משלו לגבי העבודה הטיפולית, אך לעתים זו עלולה להיות בלתי מגובשת. אחד מתפקידי המדריך הוא לסייע למטפל להבהיר לעצמו מהי אותה השקפה תיאורטית, שעל-פיה הוא פועל.

המסגרת התיאורטית היא התשתית, שעליה מבוססת הפסיכותרפיה, ובמקרה זה הפסיכותרפיה הקבוצתית. מסגרת זו מספקת את ההנחות הבסיסיות המסייעות בהבנת המתרחש בקבוצה, הבנת ההתפתחות והכוחות, הפועלים בתהליך הטיפול. באמצעות המסגרת התיאורטית, אנו יכולים לבחון את מעשינו מעבר לעשייה האישית-הפרטית, ואף לכוון אותם.

בסקירה זו אביע את השקפותי המתבססות על התיאוריה הפסיכואנליטית הקובעת, כי ההתנהגות האנושית מונעת על-ידי כוחות לא-מודעים, והעבודה הטיפולית מכוונת לעבדם (Freud, 1913, 1921). הגדרה כה רחבה של המסגרת התיאורטית טומנת בחובה מגוון רחב של אסכולות וזרמים. אף כי רצוי, שהמסגרת המושגית הכללית תהיה משותפת או לפחות מוכרת לשני הצדדים, גישה תיאורטית מסוימת של המדריך אינה פוסלת את כושרו ויכולתו להדריך מטפל שגישתו הבסיסית שונה. על המדריך להיות בעל ידע בתפיסות אחרות ונכונות לכבדן כדי למנוע את הפיכתה של ההדרכה לתהליך של אינדוקטרינציה.

תפקיד המדריך לסייע למטפל להבין את ייחודיותה של גישתו הטיפולית ולהיות

* ברצוני להודות לד"ר נחמיה קיסר, למירי תדיר ולמירב גורביץ' על עזרתם בעריכה הלשונית.

ער לכך שגישתו המקצועית של המטפל בנויה על אישיותו, הכשרתו, ניסיונו האישי והשקפת עולמו (McGee, 1968). עליו לסייע למטפל למצוא עקביות פנימית בגישתו הוא, כדי להדגיש את מטרת ההתערבויות הטיפוליות על ציר מקשר, שייתן להן משמעות ומהות. ציר כזה ימנע התפתחות מסגרת טיפולית של מקבץ התערבויות מקריות ולא ספציפיות.

למרות שאני רואה חשיבות רבה בגיבוש השקפת המדריך לגבי הבנתו את התהליך הקבוצתי, ברצוני לציין, כי זהו רק חלק מתהליך ההדרכה. לעתים קיימת נטייה להפוך את ההדרכה לשיעור בנושא תיאוריות בטיפול קבוצתי. תופעה זו שכיחה בקבוצות הדרכה, יותר מאשר בהדרכה פרטנית, מכיוון שמבנה קבוצת ההדרכה דומה לכיתת לימוד והפיתוי להרצות בפניה הוא גדול. יתר על כן, העובדה שהקבוצה הטיפולית היא ישות אחת, המורכבת ממספר יחידים, עלולה בנקל להטות את המטפל ואת המדריך מהתייחסות לחוויות אישיות ולחוויות הקבוצה כישות אחת, להתייחסות מופשטת-תיאורטית. כך אובד הייחוד הקליני של התופעה שאיתה אנו מתמודדים. ההדרכה, אם כן, צריכה לכלול את החומר הקליני שדנים בו וגם את התהליך המתרחש בקבוצת ההדרכה עצמה (Anzieu, 1953; Berman, 1978).

פסיכותרפיה קבוצתית בישראל

כל פסיכותרפיה מתרחשת בתוך מסגרת היסטורית בחברה מסוימת. המעייין בקפידה בתיאוריה הפרוידיאנית הקלאסית, שהתפתחה באירופה הוויקטוריאנית, ומשווה אותה להתפתחותה בשנים האחרונות באירופה, בארצות-הברית ובדרום אמריקה, יוכל להבחין, כיצד מתפתחת גישה מסוימת סביב ציר משותף, אך לובשת צורות שונות בהתאם לתקופה ולסביבה, בה היא מתרחשת. ההבדלים התרבותיים בנוסף להשפעתם על הזרמים והאסכולות, באים לידי ביטוי אף בשינוים מהותיים, כגון במקומה של המלה המדוברת. כך למשל, יש הבדל מהותי בין פסיכותרפיה המתרחשת בתרבות המערבית לבין כזו המתרחשת בתרבויות המזרח הרחוק. אחד ההבדלים הוא באשר לחשיבותה של המלה המדוברת ומשמעותה בתהליך הטיפולי: בתרבות המערבית יש למלה ערך ריפויי גדול, אך בתרבויות המזרח דווקא להתכנסות ולשתיקות ערך טיפולי נעלה (Suzuki, 1960). הוא הדין באשר למקומה של הקבוצה כגורם בסיסי באינטראקציה היום-יומית של העמים השונים. בתרבות היהודית מהווה מניין מתפללים תנאי הכרחי לקיום חלק מהתפילות. בכך מודגשת מרכזיות הקבוצה בקיומו של האדם בקהילתו. בהתחשב בעובדה שספר זה נכתב בישראל, ברצוני להתייחס למקומה של התפתחות הפסיכותרפיה הקבוצתית במדינת ישראל (Kaplan & Brown, 1983).

ישראל היא מדינה צעירה, המושתתת על התרבות היהודית רבת השנים, ואשר צומחת על בסיס של פיתוח חיים קהילתיים אינטנסיביים ביותר. אופן קליטתם של התושבים, צורות ההתיישבות השונות והמיוחדות הקיימות בארץ, מקומו המרכזי של צה"ל כקבוצה גדולה ואף הקשר ההדוק הנשמר בין היהודים בארץ ובגולה, הם ביטויים למרכזיותה של הקבוצתיות בחיי היום-יום בארץ.